

intercultureel taal- beschouwings- onderwijs

KIJK TAAL!

**De ontwikkeling van een
programma voor intercultureel
taalbeschouwingsonderwijs**

Moer (1986/1-2) bevatte een bijdrage over intercultureel taalbeschouwingsonderwijs (Giebers & Kroon 1986). Hierin werd ingegaan op vragen als: Wat is interculturele taalbeschouwing? Wat is het doel van interculturele taalbeschouwing? Wat zijn de belangrijkste aandachtspunten? Daarop voortbouwend beschrijft dit artikel een programma voor intercultureel taalbeschouwingsonderwijs dat momenteel wordt ontwikkeld op de Katholieke Hogeschool Tilburg.

Kijk taal! in praktijk gebracht: een lesobservatie

Het is donderdag, 13.30 uur. De leerlingen van groep 8 hebben net middagpauze gehad en lopen het lokaal binnen. Anita, die komt observeren, legt achter in de klas haar spullen klaar: de bandrecorder, een leeg observatieformulier en de proefversie van *Kijk taal!*. Vandaag komt de les 'Groeten' aan bod. Anita loopt nog even naar Nol, de leerkracht, om te vragen of er onduidelijkheden zaten in de les-handleiding; of hij bepaalde punten niet ziet zitten; wat hij eventueel anders wil doen. Maar Nol vindt alles duidelijk. Hij gaat meteen aan de slag, want hij moet ook nog verder met de musical voor het afscheid van groep 8.

Nol voert de les uit volgens de informatie in de les-handleiding. Het doel van de les 'Groeten' is, dat de leerlingen beseffen dat hun eigen manier van groeten slechts één van de vele mogelijke manieren van groeten is. Nol zegt tegen Erik: 'Erik, je loopt op straat en je komt iemand tegen die je een tijd niet hebt gezien. Jij kent die ander heel goed. Jullie zijn een paar jaar goede vrienden geweest, maar hij is

verhuisd naar een andere stad. Wat gebeurt er als je hem tegenkomt. Speel dat eens.'

Erik gaat het lokaal uit. Martin speelt de goede vriend; hij staat voorin de klas. Als Erik binnenkomt roept hij uit: 'Hoi, ben jij het. Dat is lang geleden. Hoe gaat het ermee?'

Erik gebruikt het woord 'hoi'. Nol vraagt of de leerlingen ook wel eens andere woorden gebruiken als ze iemand groeten. Malika, een meisje met Marokkaanse ouders, roep 'eéh'. Ze zegt er echter meteen bij dat het verschil maakt of ze iemand groet die veel ouder is, of iemand van haar eigen leeftijd. Tegen een ouder iemand zegt ze niet 'eéh'. Ze begint al te lachen bij het idee; zelfs tegen haar oudere broer zal ze nooit 'eéh' zeggen. Xiagin, een Chinese leerling, zegt dat zij haar oudere zus nooit met de voornaam aanspreekt. Als de leerkracht haar vraagt waarom ze dat niet doet, antwoordt ze: 'Dat is onbeleefd. Ik doe dat bij niemand bijna. Mijn schoonzus ... Ik noem altijd eerst de naam en dan zus. Eigenlijk moeten wij in China gewoon schoonzus zeggen, hè, maar ik vind dat niet mooi.'

Een soortgelijke opmerking maakt Selma, een meisje met Turkse ouders: 'Iemand die groter is dan jij, bij

zijn naam noemen, is onbeleefd.' Selma zegt verder dat wanneer het leeftijdsverschil niet groot is — bijvoorbeeld een jaar — je iemand wel bij de naam noemt.

Paul, een Nederlandse jongen, vertelt dat hij iemand die even oud is als hijzelf, gewoon bij de naam noemt. Wanneer hij een broer of zus zou hebben die wel tien jaar ouder zou zijn, zou hij hem of haar ook gewoon bij de naam noemen. Een oom of tante noemt hij ook bij de naam, maar er staat dan wel 'tante' of 'oom' voor. Malika zegt daarop: 'Als iemand ouder is en een vrouw is, dan zeg je bij ons "léla" en als iemand ouder is en een man is, zeg je "dèda".'

Nol vat samen wat Xiagin, Selma, Paul en Malika nu eigenlijk hebben gezegd. In zowel het Kantonees van Xiagin, als het Turks van Selma, het Nederlands van Paul en het Marokkaans-Arabisch van Malika geldt de regel dat de manier waarop je iemand groet en iemand aanspreekt, afhangt van de persoon tegen wie je praat en de relatie die je met hem of haar hebt. Maar in de verschillende naar voren gebrachte talen komt dat op verschillende manieren tot uitdrukking.

Na deze samenvatting nemen de leerlingen het leerlingboek voor zich op pagina 45. Klassikaal wordt de tekst die daar staat gelezen en besproken. Uit de tekst blijkt dat niet alleen de persoon, maar ook de plaats en de tijd bepalen hoe je iemand groet. Dit geldt voor elke taal en elk dialect. Maar in alle talen en dialecten heb je daar wel andere woorden en gebaren voor. Voorbeelden in het leerlingboek worden door de leerlingen herkend. Al snel blijkt dat Selma en Malika nog meer voorbeelden kunnen geven. Zo vertelt Malika: 'Als ik thuiskom en ik zeg ons paps gedag en ik kijk hem recht in de ogen, dan wordt hij boos. Iemand die ouder is dan ik mag ik niet zomaar recht in de ogen kijken. Als ons mam een man groet die zij niet kent, kijkt zij hem ook niet recht in de ogen. Dat is onbeleefd.'

Ook andere leerlingen geven voorbeelden. Daaruit blijkt, dat niet alleen groetwoorden en -gebruiken per taal en dialect verschillend kunnen zijn, maar ook groetgebaren. In Nederland is het bijvoorbeeld overdreven elkaar bij elke ontmoeting de hand te schudden, terwijl dat in Frankrijk juist gewoon is. Tenslotte voeren de leerlingen in viertallen een opdracht uit. Het gaat erom dat ze van een reeks groetwoorden achterhalen uit welke taal of welk dialect ze komen. Al snel blijkt dat de groepen waar Malika, Selma, Xiagin en Edgar in zitten de opdracht sneller kunnen uitvoeren. Maar ook leerlingen die iemand uit Groningen kennen of uit Limburg, kunnen bepaalde groetwoorden makkelijk identificeren. (...)

Bovenstaand lesfragment is afkomstig uit de proefinvoering van het interculturele taalbeschouwingsprogramma *Kijk taal!*. Over de ont-

wikkeling van *Kijk taal!* en het programma zelf gaat dit artikel.

De ontwikkeling van *Kijk taal!*

De ontwikkeling van het programma *Kijk taal!* (Rosenberg 1986) is mede een uitvloeisel van het onderzoeksproject 'Theorie en praktijk van intercultureel taalbeschouwingsonderwijs' bij het Werkverband Taal en Minderheden van de Tilburgse Hogeschool (Kroon 1986). Het wordt gefinancierd door het Platform Leermiddelen van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en de Hogeschool. In concreto omvat de ontwikkeling van *Kijk taal!* de volgende stappen:

- 1 het schrijven van een ontwikkelingsrationale voor het te ontwikkelen materiaal;
- 2 het ontwikkelen van een proefversie van het materiaal;
- 3 het uitproberen van de proefversie op een aantal scholen;
- 4 het herschrijven van het programma op grond van de proefinvoering en het verzorgen van de eindredactie;
- 5 de productie van het programma¹.

Het totale project beslaat de periode van 1 juli 1985 tot 1 november 1986.

De ontwikkelingsrationale is een theoretische verantwoording van het te ontwikkelen programma. Hierin komen de doelstellingen van het programma aan bod, de uitgangspunten, de voorwaarden waaraan voldaan moet worden om de doelstellingen te kunnen bereiken, een globale aanduiding van de inhoud van de lessen, de didactische uitgangspunten en de plannen met betrekking tot de proefinvoering (Rosenberg 1985). Aan de hand van de ontwikkelingsrationale is de proefversie van het programma geschreven.

Deze proefversie is uitgeprobeerd op een aantal basisscholen in Tilburg, Goirle en Breda. Mede op basis van gegevens uit de proefinvoering wordt het programma herschreven². Door deze manier van werken komt een programma tot stand dat zowel gebaseerd is op theoretische inzichten (de rationale) als op bruikbaarheid in de onderwijspraktijk (de proefinvoering).

Voor wie is het programma bestemd?

Het programma is bedoeld voor de hoogste leerjaren van het basisonderwijs, de zesde, zevende en achtste groep van alle scholen, ook

scholen met alleen Nederlandse leerlingen. Intercultureel taalbeschouwingsonderwijs is immers bestemd voor álle leerlingen, ongeacht hun etnische herkomst. Op elke school in Nederland moeten leerlingen er op worden voorbereid om te gaan met mensen die een andere achtergrond hebben dan zijzelf. Alle scholen in Nederland leveren tenslotte leerlingen af die moeten leven in een multi-etnische maatschappij.

Wat willen we met het programma voor intercultureel taalbeschouwingsonderwijs bereiken en hoe?

Kijk taal! heeft vier centrale doelstellingen. Deze hebben betrekking op de volgende gebieden: het gedrags- en handelingsgebied, het attitudeel, het affectief en het cognitief gebied.

De meest centrale doelstelling van het programma is dat leerlingen de vaardigheid ontwikkelen (of vergroten) om met mensen met een andere etnische, culturele, talige of religieuze achtergrond te kunnen communiceren en samenleven. Deze doelstelling is gericht op het concrete handelen en gedrag van de leerlingen. Het programma kiest daarvoor anderszijn op talig gebied als uitgangspunt.

Om de centrale doelstelling van het programma te bereiken moeten de leerlingen een positieve houding aannemen tegenover andere talen, dialecten en accenten dan die van henzelf. We hebben hier te maken met een doelstelling die gericht is op de attitude van de leerlingen. Met een positieve attitude bedoelen we in dit verband, dat de leerlingen zich open en tolerant opstellen tegenover de veelheid aan talen en dialecten die in een samenleving met mensen van verschillende etnische en/of culturele achtergrond voorkomen. Om dit te bereiken moeten de leerlingen allereerst een kritisch-relativerende en onderzoekende houding aannemen tegenover hun eigen talige achtergrond.

Met deze doelstelling op attitudeel gebied hangt als affectief doel samen, dat de leerlingen hun eigen waarden, normen en gevoelens tegenover overeenkomsten en verschillen op talig en ander gebied relateren en die van mensen met een andere etnische en/of culturele achtergrond accepteren. Om dit te bereiken wordt in het programma op cognitief niveau gestreefd naar een kennismaking van de

leerlingen met etnisch en/of cultureel bepaalde overeenkomsten en verschillen op met name talig gebied. Uitgangspunt van deze opeenvolging van doelstellingen is, dat door het kennen van deze overeenkomsten en verschillen meer begrip kan ontstaan en daardoor meer waardering, hetgeen weer ten goede komt aan de vaardigheid om met mensen met een andere achtergrond te communiceren en om te gaan. Om deze doelstellingenreeks te kunnen bereiken wordt in de handleiding van het programma ook aandacht besteed aan de kennis en de taalattitude van de leerkracht. De rol van de leerkracht is voor het bereiken van de doelstellingen bij de leerlingen van wezenlijk belang.

Bij dit alles merken we op dat we niet de illusie hebben dat door het uitvoeren van het programma ook daadwerkelijk onze centrale doelstelling op het gebied van het gedrag en handelen van de leerlingen ten volle wordt bereikt. De gepresenteerde doelstellingenreeks is een ideale typologie. De lessen van *Kijk taal!* zijn niet meer dan een aantal stappen in het proces van het bereiken van een gedragsverandering. Aan het begin van die weg staan doelstellingen op cognitief niveau: de leerlingen vergaren kennis over overeenkomsten en verschillen tussen mensen op met name talig gebied. Dit achten wij door uitvoering van het programma zeker bereikbaar. De doelen die daarop volgen liggen op affectief niveau: de leerlingen relateren hun eigen waarden, normen en gevoelens op met name talig gebied en accepteren de waarden, normen en gevoelens van mensen met andere etnische en/of culturele achtergronden. Dat is al heel wat moeilijker. Wanneer we erin slagen door *Kijk taal!* de leerlingen bewust te maken van hun eigen vooroordelen op basis van taal en taalgebruik, zijn we waarschijnlijk al een heel eind. Dit bewustzijn van 'anders is niet gek' (attitude) vormt onzes inziens een goede basis voor veranderingen in gedrag en handelen. De effectuering van die veranderingen onttrekt zich echter per definitie in belangrijke mate aan de invloed en de waarneming van de school.

Wat is de inhoud van het programma?

Het programma bestaat uit twee delen: een deel voor de leerkracht en een deel voor de leerlingen. Het deel voor de leerkracht bestaat uit leshandleidingen en algemene informatie

over het programma. Het deel voor de leerlingen bevat leesteksten en verwerkingsopdrachten. Tevens bevat het programma een cassettebandje met opdrachten over verschillende talen en dialecten³.

Het programma omvat ongeveer 40 lessen. Deze zijn geordend rond zes thema's. Het kader op de volgende pagina bevat een beschrijving van deze thema's. Daarbij staat steeds aangegeven voor welke groepen de thema's het meest geschikt zijn; dit wil echter niet zeggen dat de thema's niet ook in andere groepen gebruikt kunnen worden.

Ter illustratie geven we een wat uitgebreidere beschrijving van het thema 'Talen, dialecten en accenten'.

Het thema 'Talen, dialecten en accenten'

Het thema 'Talen, dialecten en accenten' bestaat uit de volgende zes lessen:

- 1 Talen, dialecten en accenten in onze groep
- 2 Talen op straat
- 3 Talen in Nederland
- 4 Dialecten in Nederland
- 5 Talen en dialecten op de wereld
- 6 Terugblikken op thema 1.

In de les 'Talen, dialecten en accenten in onze groep' maken de leerlingen kennis met de begrippen *taal*, *dialect* en *accent*.

Vervolgens inventariseren ze wat voor talen en/of dialecten in hun groep gesproken worden en welke accenten voorkomen. Niet alleen in de multi-etnisch samengestelde groep ontdekken de leerlingen dat er in hun groep zoveel verschillende talen en dialecten gesproken worden en dat er zoveel verschillende accenten voorkomen. Ook in een groep met alleen Nederlandse leerlingen kunnen ze dat ervaren. Zo bleek in een van de groepen van de proefscholen dat er leerlingen waren die van huis uit Tilburgs praten, leerlingen die standaard-Nederlands spreken met een Brabants accent en leerlingen die standaard-Nederlands spreken zonder dat je kunt horen dat ze in Tilburg wonen.

Het doel van de eerste les is de leerlingen te laten beseffen dat er in hun eigen groep sprake is van taalvariatie en/of taaldiversiteit.

In de les 'Talen op straat' gaan de leerlingen een stap verder dan hun eigen groep. Een voorbeeld uit de proefinvoering: De leerkracht introduceert de les met de vraag of de leerlingen

wel eens teksten in andere talen tegenkomen op straat of mensen in andere talen horen praten. Sommigen roepen: 'Ja, bij de Hema. Ik heb eens een mevrouw Engels horen praten.'

Andere leerlingen noemen meer talen: Turks, Chinees uit Hong-Kong, Italiaans, Frans, Papiamentu, Duits, Marokkaans-Arabisch.

Al snel blijkt uitleg bij bepaalde talen noodzakelijk. Xiagin zegt niet voor niets: 'Chinees uit Hong-Kong.' Er blijken wel meer Chinese talen te zijn.

Wat zou Papiamentu voor een taal zijn? De leerkracht denkt trouwens dat het niet Papiamentu, maar Papiamento is.

Het overzicht van talen aan het eind van thema 1 komt al in deze les van pas. Wanneer de groep multi-etnisch van aard zou zijn, was het overzicht in de eerste les vast ook al van pas gekomen.

Een leerling leest voor dat het *Papiamentu* een taal is die op de Benedenwindse eilanden van de Nederlandse Antillen gesproken wordt. Op Aruba schrijven ze Papiamento, op de andere eilanden schrijven ze het woord met een *u* aan het eind. In een groep van een andere proefschool geeft een leerling, wiens moeder afkomstig is van de Antillen, zelf de benodigde informatie.

Vervolgens bekijken de leerlingen in groepjes foto's met teksten in verschillende talen. Het zijn allemaal foto's die in Nederlandse winkelstraten genomen zijn. Al snel blijkt dat de groepjes die Malika, Fatma, Xiagin, Edgar en Selma in de groep hebben in het voordeel zijn. Malika zegt bij de eerste foto onmiddellijk dat het Arabisch is, Selma ziet dat foto 4 Turks is, Xiagin ziet dat de tekst op de zesde foto Chinees is.

Bij de bespreking van de opdracht herinnert de leerkracht aan de opmerking van Xiagin dat er meerdere Chinese talen zijn en vraagt aan Xiagin welke Chinese taal dan op de foto staat. Xiagin antwoordt dat al die verschillende Chinese talen op dezelfde manier worden geschreven en dat er dus verschillende Chinese talen op die foto kunnen staan. 'Weer wat geleerd!' roept de leerkracht.

We zien dus dat de leerkracht zich niet kan opstellen als een allesweter, maar dat de leerlingen met ieder hun eigen talige achtergrond een belangrijke bron van informatie vormen, waar wat mee gedaan kan worden in het onderwijs. Taaldiversiteit en taalvariatie vormen op deze manier geen probleem, maar een

Overzicht van de thema's uit *Kijk taal*

groep	thema	korte beschrijving van de inhoud
6	Dierentaal, tekens en signalen, gebarentaal, lichaamstaal	Met als uitgangspunt de 'taal' van dieren komt aan de orde dat taal principieel berust op afspraken tussen mensen. De aard van die afspraken wordt verduidelijkt door ze te contrasteren met communicatiemiddelen als tekens en signalen, gebarentaal en lichaamstaal. Hierbij wordt aandacht besteed aan cultuurspecifieke aspecten van andere communicatiemiddelen dan taal.
6	Je kunt hetzelfde in verschillende talen zeggen	In dit thema komen onderwerpen als groeten, gebaren en tellen aan bod. In elke taal kun je tot tien tellen en elkaar groeten, maar in elke taal heb je daar weer andere woorden en/of gebaren voor. Zo zien de leerlingen dat Marokkaanse kinderen hun ouders vaak op de hand kussen voor het slapen gaan, terwijl Nederlandse kinderen hun ouders vaak op de wang kussen.
7	Wat talen wel en niet gemeen hebben	In dit thema komen algemene wetmatigheden aan bod die voor elke taal gelden. In elke taal wordt het taalgebruik beïnvloed door de personen die erbij betrokken zijn, door de situatie waarin het plaatsvindt en het onderwerp waar het over gaat. Naast overeenkomsten zijn er echter ook verschillen. De genoemde algemene wetmatigheden worden per taal op een verschillende manier gerealiseerd: Malika, een Marokkaanse leerling, mag in de ETC-les de leerkracht niet recht in de ogen kijken, terwijl dat in een Nederlandse les wel gebruikelijk is.
7	Over spreken/luisteren en schrijven/lezen	Overeenkomsten en verschillen tussen de vier taalvaardigheden komen aan bod. Er wordt duidelijk dat in alle talen wordt gesproken en geluisterd en in veel talen geschreven en gelezen. Daarbij passeren verschillende schriftsoorten de revue.
8	Talen, dialecten en accenten	Thema 8 bevat informatie over de talen, dialecten en accenten van de grootste in Nederland vertegenwoordigde etnische groepen.
8	Anders is niet gek: houdingen tegenover talen en dialecten en de gebruikers ervan	In dit thema komen vooroordelen aan bod tegenover anders-zijn op talig, etnisch, cultureel en religieus gebied. Uitgangspunt vormen vaak fragmenten uit verhalende jeugdliteratuur waarin vooroordelen aan de orde komen. Tevens wordt een link gelegd tussen vooroordelen en discriminatie en racisme.

belangrijke informatiebron. Als er geen leerlingen met andere talen dan Nederlands in de groep zitten, dan heeft de leerkracht de beschikking over een leeswijzer in de Algemene informatie waarin informatie over de belangrijkste etnische minderheidstalen in Nederland is opgenomen. De leerlingen hebben ook de beschikking over een leeswijzer die concreter en minder uitgebreid is.

In de lessen 'Talen in Nederland' en 'Dialecten in Nederland' luisteren de leerlingen onder andere naar een cassettebandje met verschillende talen en verschillende dialecten. Hierdoor maken ze kennis met een aantal van de belangrijkste etnische minderheidstalen die in Nederland gesproken worden en een aantal stads- en streekdialecten.

In de les 'Talen en dialecten op de wereld' komt de leeswijzer aan bod waar de leerlingen in de vorige lessen reeds gebruik van hebben gemaakt. Zo leren ze dat in Suriname minstens acht verschillende talen gesproken worden: Sarnami, Sranan Tongo of Sranan, Surinaams-Nederlands, Hakka, Nederlands, Javans, Indianentalen en Bosnegertalen.

Tenslotte bekijken de leerlingen in les 6 terug op het thema. Ze vatten nog eens samen wat ze in de verschillende lessen gedaan hebben, wat goed ging en wat minder goed, wat ze van de verschillende lessen vonden en wat ze ervan geleerd hebben.

Noten

- 1 Voor meer informatie: Anita Rasenberg, Katholieke Hogeschool Tilburg, Werkverband Taal en Minderheden van de Subfaculteit Letteren, tel. 013 — 662588 of 662668. Het programma wordt uitgegeven door Malmberg, Den Bosch.
- 2 Op het moment dat dit artikel werd geschreven was het programma nog niet in definitieve versie gereed. Het is dus mogelijk dat bepaalde informatie in dit artikel wel geldt voor de proefversie, maar niet voor de definitieve versie.
- 3 Dit bandje is gekopieerd van een bandje dat Anne Kerkhoff en Ton Vallen hebben gebruikt in een onderzoek volgens de zogenaamde matched-guise techniek.

Literatuur

Giesbers, H. & S. Kroon 'Intercultureel onderwijs, moedertalen anders dan standaard-Nederlands en taalbeschouwing' in: *Moer* 1986/1-2, p. 116-124

Rasenberg, A. *Ontwikkelingsrationale van het programma interculturele taalbeschouwing* Eerste Versie. Katholieke Hogeschool Tilburg, Subfaculteit Letteren, Werkverband Taal en Minderheden (interne publikatie), 1985

Rasenberg, A. *Kijk taal!. Handleiding en leerlingmateriaal* Katholieke Hogeschool Tilburg, Subfaculteit Letteren, Werkverband Taal en Minderheden. Proefversie (interne publikatie), 1986